

Г. В. Рибікова,

кандидат юридичних наук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4562-4362>

О. М. Макєєва,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6101-2951>

ДО ПИТАННЯ ПРО ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mails: arybikova@ukr.net, maklena72@ukr.net

Мета: здійснити теоретико-правовий аналіз сучасних проблем у пізнанні верховенства права. **Методи дослідження:** у роботі використано діалектичний метод пізнання, загальнонаукові та спеціальні методи. **Результати:** досліджено сучасні підходи до пізнання верховенства права, які дозволяють комплексно підійти до з'ясування його сутності, розкриваючи різні його аспекти. Зроблено висновок про те, що звернення до гносеологічного аспекту верховенства права дасть можливість надати йому практичної значимості та можливості поширення його як нормативного ідеалу, впровадження його у практику через відповідні правові механізми та забезпечення його дієвості як юридичного принципу. При вираженій, на перший погляд, абстрактності поняття «верховенство права» варто уникати цієї ілюзії, оскільки ця категорія має яскраво виражений практичний і, навіть, прагматичний характер, оскільки може і має бути застосована до всіх без винятку правовідносин безпосередньо. **Обговорення:** проаналізовано поелементний та інтегративний підходи до пізнання верховенства права, у результаті чого обґрунтовано думку про те, що не варто формувати вичерпне визначення принципу верховенства права, оскільки будь-які рамки та логічні конструкції не зможуть повною мірою виразити його зміст, вичерпний перелік елементів принципу верховенства права призведе до обмеженості цього поняття. Такий перелік має завжди залишатись відкритим, «живим», доповнюватись, корегуватись з тим, щоб відповідати суті принципу верховенства права, який має конкретно-історичний характер. Проте необхідність такого переліку є нагальною, оскільки з його допомогою можна пізнати сутність принципу верховенства права та забезпечити його прикладний характер.

Ключові слова: гносеологія; верховенство права; принцип; поелементний підхід; інтегративний підхід; елементи верховенства права.

Постановка проблеми та її актуальність. Увага до верховенства права в українській юриспруденції викликана потребою у імплементації як змісту, так і форми цього унікального правового феномену у правову матерію української державності. Верховенство права є основоположним принципом для сучасних правових систем, зокрема, у країнах Західної

Європи верховенство права є фундаментальним принципом у системі європейських цінностей. Україна, прагнучи стати повноправним членом Європейського Союзу, зобов'язана втілити базові європейські цінності, серед яких – верховенство права. Інтеграція України у європейський правовий простір передбачає не лише набуття повноправного членства в ЄС, але й ре-

альне прийняття нею європейських демократичних цінностей та, у першу чергу, трансформація країни у демократичну та правову державу. Останнє можливе тільки на основі формування національної правової системи у відповідності до європейських стандартів при дотриманні загально визнаного фундаментального принципу – «верховенства права».

Цей принцип використовується у законодавчій практиці, у наукових працях вітчизняних правознавців, політологів, філософів, соціологів, представників інших галузей гуманітарних наук. Верховенство права як фундаментальний принцип закріпленій у нормативно-правових актах національного законодавства. Враховуючи те, що верховенство права у своєму практичному юридичному вимірі наразі є вкрай важливим принципом, вважаємо за потрібне продовжувати розвивати наукову дискусію з приводу аналізу підходів до його пізнання, що мають запобігти небезпеці перетворення верховенства права на суто прагматичний інструмент для задоволення приватних інтересів у соціально неоднорідному суспільстві.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Зважаючи на актуальність, тема вже була і є предметом наукових досліджень як в Україні, так і за кордоном. Найбільш значимим щодо розуміння елементів верховенства права є дослідницький доробок М.Гартвіга, С.Головатого, А.Дайсі, К.Екштайна, М.Козюбри, Д.Коммерса, К.Крайфелда, Р.Мюллерсона, М.Савчина, І.Панкевича, С.Погребняка, А.Пухтецької, П.Рабіновича, М.Селівона, Б.Таманагітаін.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз сучасних проблем у пізнанні елементів верховенства права.

Виклад основного матеріалу. У сучасній філософсько-правовій науці гносеологічні підходи до права є досить важливими, оскільки тут іus втрачає свою «матеріальну» оболонку та досліджується насамперед як суб'єктивний герменевтичний наслідок його інтерпретації. Право, як предмет розуміння, є складним гносеологічним феноменом. Як відомо, правова гносеологія є складовою філософії права, яка вивчає пізнавальні процеси у функціонуванні права як засобу регулювання суспільних відносин, процеси

правової реальності та руху до юридичної істини. Правова гносеологія досліджує процеси вивчення правової реальності з метою ефективної його організації і виходить із того, що людина здатна пізнати процес розвитку суспільства та удосконалити його.

Використовуючи методологію дослідження юридичної гносеології спробуємо дослідити феномен верховенства права. Існування цього принципу починає свій відлік із XVII–XIX ст. як результат розвитку європейської природно-правової концепції, зокрема як концепція «the rule of law». Розквіт ідеї верховенства права, її визнання та застосування припав на середину XX століття, коли цей принцип знайшов своє закріплення у текстах багатьох міжнародно-правових актів, різноманітних договорів, хартій, декларацій та угод таких всесвітньо відомих організацій як ООН, ЄС, Рада Європи, ОБСЄ тощо. Цей принцип є одним із основоположних принципів при створенні міжнародно-правових актів, особливо тих, що стосуються прав та свобод людини, закріпленій, наприклад, ст. 3 Статуту Ради Європи від 05.05.1949 р., преамбулі Конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 р., преамбулі та п. 1 ст. 6 Договору про Європейський Союз від 07.02.1992 р. тощо.

Як відомо з історії виникнення та розвитку ідеї верховенства права, вона формується у вигляді концепції про верховенство права на протигагу свавілля і тиранії державної влади, зловживання владою, у тому числі й за допомогою законодавства. Досвід історико-правової думки свідчить про те, що закони не завжди захищають суспільство від свавілля правителя. Тому мета верховенства права – не просто формальне забезпечення правопорядку, передбаченого законами та іншими нормативними актами, встановленими державою, а й утвердження такого правопорядку, який обмежує абсолютизм державної, передусім виконавчої, влади, ставить її під контроль громадянського суспільства, при цьому забезпечуючи відповідні правові механізми. Адже не секрет, що бездоганний закон не завжди є доказом верховенства права. Отже, принцип верховенства права розкривається тоді, коли право розглядається як явище, яке наявне не лише в законах та інших нормативних актах,

тобто коли має місце теоретичне і практичне розрізнення права і закону.

У національному законодавстві принципу верховенства права належить одне з найважливіших місць. Цей принцип визначено в основному законі – Конституції України. Стаття 8 Конституції України декларує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права [1].

Досліджуючи феномен верховенства права, представники юридичної науки і практики здійснили спробу дослідити верховенство права комплексно.

Так, наприклад, у цьому аспекті варто зазначити фундаментальне дослідження С.П. Головатого, в якому вчений ґрунтовно аналізує принцип верховенства права як ідею, як доктрину і як юридичний принцип [2, с. 18].

Принцип верховенства права – це невід’ємна складова системи європейських цінностей, що лягли в основу становлення і розвитку європейського правопорядку після Другої світової війни, і які є спільною спадщиною європейських народів, незалежно від їх національних правових культур і традицій, національних правових систем країн Європи. Цей принцип є одним із трьох принципів європейських народів, до яких належать принцип плюралістичної демократії та принцип прав людини.

Як зазначають сучасні науковці, у процесі об’єднання країн Європейського континенту в Європейський Союз було запропоновано ряд нових способів та принципів щодо їх економічного та політичного розвитку. Разом із тим, проблема реалізації основ демократії, удосконалення механізму взаємодії союзних органів влади з інституціями національних держав, політичної відповідальності посадовців управлінських структур Європейського Союзу залишається [3, с. 49].

Принцип верховенства права як основоположний принцип права України є результатом втілення в національну систему права позитивного досвіду європейських країн, міжнародних стандартів, що відбулося у результаті процесу переходу від тоталітаризму до демократії, це дало змогу країнам Східної і Центральної Європи перейти до демократичного шляху розвитку.

Визначаючи європейські традиції верховенства права, вітчизняний дослідник Д.Г. Севрюков вказує, що об’єднана Європа єдина в своїй відданості верховенству права як необхідної умови збереження та просування спільних цінностей [4, с. 114].

Україномовне словосполучення «верховенство права» є перекладом з англійської поняття «the rule of law». Синонімами до цього англійського терміна в українській юридичній мові є словосполучення «правління права», «панування права», «влада права», «владарювання права», при використанні яких відображається філософсько-юридична сутність поняття «the rule of law». Поняття (принцип) «the rule of law» було визнане на регіональному рівні у документах, якими було створено основу для формування нової Європи після Другої світової війни, на основі яких проходить процес євроінтеграції в рамках Європейського Союзу. З того часу як цей термін «the rule of law» увійшов до міжнародних документів універсального і регіонального рівнів, виникла потреба у його методологічному та концептуальному дослідженні, завдяки якому можна було б насамперед охопити особливості як різних систем права, так і різних політичних систем, а у підсумку – отримати узгоджене його розуміння.

Аналізуючи сучасний науковий доробок у царині пізнання верховенства права, дійшли висновку про існування двох основних підходів: інтегративного та поелементного.

Інтегративний підхід до інтерпретації верховенства права характеризується намаганням дослідити назване явище через поєднання значень «право і верховенство».

П.М. Рабінович, класифікуючи сучасні вітчизняні концепції права, побудовані на цих засадах, відповідно до домінуючої типології праворозуміння, поділяє їх на такі чотири групи: 1) природно-правові концепції; 2) легістсько-позитивістські концепції; 3) соціологічно-позитивістські концепції; 4) комплексні (змішані) концепції [5, с. 164–165]. В якості одного з недоліків інтегративного підходу вчений називає завідомо унеможливлення уніфікованої інтерпретації цього явища внаслідок, насамперед, плюралізму поглядів на природу права.

П.С. Пацурківський та В.О. Гаврилюк до ще одного недоліку цього підходу додають зосередження уваги на рисах зовнішнього вияву, що залишає поза полем зору дослідника його внутрішні властивості, а саме природу верховенства права [6].

Сутність поелементного підходу полягає у розкритті змісту верховенства права шляхом указівки на його складові «елементи» (аспекти, вимоги, властивості) за одночасного заперечення можливості дати йому вичерпне визначення.

Основоположник поелементного підходу А.В. Дайсі відніс до складових принципу верховенства права: 1) відсутність державного свавілля; 2) підпорядкування кожного звичайному закону, що застосовується звичайними судами; 3) загальні норми конституційного права як наслідок загального права держави; 4) принципи *nullum crimen sine lege* та *nulla poena sine lege*; 5) принцип рівності всіх перед законом; 6) принцип законності; 7) принцип поділу влади; 8) принцип народного суверенітету; 9) принцип демократії; 10) принцип основоположних прав і свобод людини; 11) принцип юридичної визначеності тощо [7, с. 212–231].

В цілому, представники цього підходу до розуміння верховенства права розглядають як явище, покликане відобразити в узагальненому вигляді сукупність правових феноменів, які є суттєвими для захисту людини від свавілля державної влади.

М.І. Козюбра комплексно відзначає наявність як зовнішніх ознак, так і внутрішньої природи верховенства права, що на нашу думку, виходячи з єдності форми та змісту, дозволяє більшою мірою пізнати це унікальне правове явище [8, с. 3–9].

Розглядаючи поставлене нами питання, варто звернути увагу на складові елементи визначень верховенства права, які також мають гносеологічне навантаження. Оскільки більшість вчених виділяють дві основні групи визначень («формальну» та «матеріальну»), варто розглянути їх детальніше.

Так, Б. Таманага «до складових визначення в рамках «формальної» концепції відносить: 1) правління на основі закону, як головного інструменту діяльності уряду; 2) формальну за-

конність, що характеризується загальністю, передбачуваністю, зрозумілістю та чіткістю; 3) об'єднання демократії та законності, що полягає у обов'язковості легітимації закону за допомогою демократичної процедури його ухвалення.

В той же час, до складових верховенства права в межах «матеріальної» концепції відносять: 1) індивідуальні права, які розглядаються як дар від Бога чи пов'язані зі статусом людських істот та членів моральної спільноти незалежно від будь-яких положень конституцій чи законів; 2) гідність людини як центральний елемент усіх інших прав людини, проголошений керівним принципом діяльності держави; 3) право на соціальне забезпечення на основі ідей реальної рівності, подолання бідності, гарантування гідних умов життя, соціального захисту, які впливають із концепції держави загального добробуту [9, с. 106–131].

Т. Р. С. Алан ядром верховенства права називає фундаментальний принцип – ідею належного відношення, поваги гідності, що однаково надає всім громадянам їх статус [10, с. 51].

Цікавим видається пояснення всіх прав людини як її моральних прав, коли у людини з'являється право на право [11].

Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні норми, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які загальноприйняті у суспільстві і зумовлені його історично досягнутим культурним рівнем розвитку. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є визначальною як регулятора суспільних відносин, однією із загальнолюдських цінностей.

Так, Л. Фуллер в якості вимог внутрішньої моралі права, що в сукупності забезпечують існування влади права називає: 1) правила юридичної техніки; 2) «технічне обслуговування»

системи права (законодавства); 3) обов'язок оприлюднення нормативно-правових актів та загальну заборону зворотної дії законів; 4) принцип правової визначеності; 5) принцип «економії закону»; 6) принцип сумлінності; 7) ефективну судову систему [12, с. 95].

На нормативному рівні елементи верховенства права розкрито Комітетом Міністрів Ради Європи, який, схвалив документ, де подано аналіз того, як у Раді Європи розуміють поняття «rule of law» і його ключові елементи, які формуються на основі практики Європейського Суду з прав людини у вигляді переліку вимог (компонентів, складових елементів чи підпринципів), що впливають із «rule of law», які в свою чергу утворюють частину права Європейської Конвенції з прав людини. Ці складові елементи об'єднує те, що вони переслідують важливу мету: запобігти сваволі та надати особі захисту від сваволі, особливо у стосунках між особою і державою.

Отже, Комітет Міністрів Ради Європи виділяє шість стрижневих елементів: 1) законність; 2) юридичну визначеність; 3) заборону свавілля; 4) доступ до правосуддя; 5) дотримання прав людини; 6) заборону дискримінації та рівність перед законом [13].

Принцип верховенства права охоплює не лише змістовний аспект (правових відносин між людиною і державою на засадах визнання людини вищою соціальною цінністю), але й процедурний аспект, який базується на вимогах відповідності правотворчої та правозастосовної практики певним стандартам, зокрема, заборона зворотної дії закону, вимога ясності та несуперечності закону; вимога щодо однакового застосування закону; застосування покарання виключно на підставі закону та ін.

Висновки. Вивчення гносеологічного аспекту верховенства права дає можливість надати йому практичної значимості та можливості поширення його як нормативного ідеалу, впровадження його у практику через відповідні правові механізми та забезпечення його дієвості як юридичного принципу. При вираженій, на перший погляд, абстрактності поняття «верховенство права» варто уникати цієї ілюзії, оскільки ця категорія має яскраво виражений практичний і,

навіть, прагматичний характер, оскільки може і має бути застосована до всіх без винятку правовідносин безпосередньо.

Як підсумок узагальненого аналізу різноманітних підходів до тлумачення принципу верховенства права, можна із посиланням на провідних вчених, зазначимо, у сучасній юридичній науці сформувалися два основні підходи до пізнання верховенства права – «інтегральний» та «поелементний». Згідно першого, для з'ясування сутності верховенства права необхідно встановити, по-перше, яке ж соціальне явище відображається за посередництва поняття «право», а по-друге, в чому полягає прояв власне верховенство цього явища. «Поелементний» же підхід полягає, з одного боку, в запереченні можливості дати визначення загального поняття верховенства права, з іншого – в розкритті змісту верховенства права лише через вивчення його складових.

Вважаємо, що і поелементний, і інтегративний підходи в діалектичній єдності є тими інструментами, які дозволяють в сучасній юридичній науці в межах наукової дискусії наблизитись до розуміння цього з гносеологічної точки зору складного феномену, при деякій відмінності, які, в першу чергу, полягають у зміщенні акцентів пізнання, підходи дозволяють комплексно підійти до цього процесу. Так само як неможливо, та і не потрібно давати вичерпне визначення принципу верховенства права, оскільки будь-які рамки та логічні конструкції не зможуть повною мірою виразити його зміст, неможливо і не потрібно давати вичерпний перелік елементів принципу верховенства права, оскільки будь-яка вичерпність містить в собі обмеженість. Тобто, такий перелік, на нашу думку, має завжди залишатись відкритим, «живим», доповнюватись, корегуватись з тим, щоб відповідати суті принципу верховенства права, який має конкретно-історичний характер. Необхідність такого переліку вважаємо вкрай необхідним, оскільки з його допомогою можемо пізнати сутність принципу верховенства права та, найголовніше, забезпечити його практичний характер.

Література

1. Конституція України від 28 чер. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>
2. Головатий С.П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2008. 44 с.
3. Бородин І.Л., Варавва І.П. Теоретико-правова ідея становлення Європейського Союзу. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*: зб. наук. пр. Київ: НАУ, 2020. № 3 (56). С. 49-55. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.56.14890>
4. Севрюков Д.Г. Європейські традиції верховенства права. *Соціологія права*. 2019. № 1-2 (26-27). С. 113-117.
5. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні. *Право України*. 2013. № 9. С. 162-175.
6. Пацурківський П.С., Гаврилюк Р.О. Алгебра верховенства права, або буттєвий устрій людського світу. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. С. 3-10.
7. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution, 1885, 658 p.
8. Козіубра М.І. Право і людина: лінії взаємозв'язків та тенденції розвитку. *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 168: Юридичні науки. С. 3-9.
9. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенко. Київ: Вид. дім «Києво-Могилян. Акад.», 2007. 208 с.
10. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. Київ: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. 385 с.
11. Nussbaum J.W. Menschliches Tunundsoziale Gerechtigkeit; Susan Moller Okin. Liberty and Welfare / Pennock J.R., J.W. Chapman (Hg.). Human Rights. New York: New York University Press, 1981.
12. Lon L. Fuller. Morality of law. New Haven and London: Yale University Press, 1964. Pp. VIII, 202.
13. The Council of Europe and the Rule of Law. An Overview, CM(2008)170, 21 November 2008.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 cher. 1996 r. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>
2. Holovatyi S.P. Verkhovenstvo prava: ideia, doktryna, pryntsyp : avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 2008. 44 s.
3. Borodin I.L., Varava I.P. Teoretyko-pravova ideia stanovlennia Yevropeiskoho Soiuzu. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*: zb. nauk. pr. Kyiv: NAU, 2020. № 3 (56). S. 49-55.
4. Sevriukov D.H. Yevropeiski tradytsii verkhovenstva prava. *Sotsiologhiia prava*. 2019. № 1-2 (26-27). S. 113-117.
5. Rabinovych P. Verkhovenstvo prava: doktrynalni interpretatsii v Ukraini. *Pravo Ukrainy*. 2013. № 9. S. 162-175.
6. Patsurkivskyy P.S., Havryliuk R.O. Alhebra verkhovenstva prava, abo buttievyi ustrii liudskoho svitu. *Naukovi zapysky NaUKMA*. 2017. T. 200. S. 3-10.
7. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution, 1885, 658 p.
8. Koziubra M.I. Pravo i liudyna: linii vzaiemozv'iazkiv ta tendentsii rozvytku. *Naukovi zapysky NaUKMA*. 2015. T. 168: Yurydychni nauky. S. 3-9.
9. Tamanaha B. Verkhovenstvo prava: istoriia, polityka, teoriia / per. z anhl. A. Ishchenka. Kyiv: Vyd dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007. 208 s.
10. T. R.S. Allan. Konstytutsiina spravedlyvist. Liberalna teoriia verkhovenstva prava. Kyiv: Vyd dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. 385 s.
11. Nussbaum J.W. Menschliches Tunundsoziale Gerechtigkeit; Susan Moller Okin. Liberty and Welfare / Pennock J.R., J.W. Chapman (Hg.). Human Rights. New York: New York University Press, 1981.
12. Lon L. Fuller. Morality of law. New Haven and London: Yale University Press, 1964. Pp. VIII, 202.
13. The Council of Europe and the Rule of Law. An Overview, CM(2008)170, 21 November 2008.

ON THE EPISTEMOLOGICAL ASPECT OF THE RULE OF LAW

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mails: arybikova@ukr.net, maklena72@ukr.net

Objective: to conduct a theoretical and legal analysis of contemporary problems in the understanding of the rule of law. **Research methods:** dialectical method of cognition, general scientific and special methods are used in the work. **Results:** modern approaches to the cognition of the rule of law, allowing a comprehensive approach to the elucidation of its essence, revealing its various aspects. It is concluded that addressing the epistemological aspect of the rule of law will give it practical relevance and the possibility of disseminating it as a normative ideal, introducing it into practice through appropriate legal mechanisms and ensuring its effectiveness as a legal principle. With the expressed, at first glance, abstractness of the concept of «rule of law», this illusion should be avoided, as this category has a pronounced practical and even pragmatic nature, as it can and should be applied to all legal relations directly without exception. **Discussion:** element-by-element and integrative approaches to the understanding of the rule of law were analysed, leading to the substantiation of the view that an exhaustive definition of the principle of the rule of law should not be formed, since any framework and logical structures would not be able to fully express its content, an exhaustive list of elements of the principle of the rule of law would result in a limited concept. Such a list must always remain open, «living», supplemented and adjusted to correspond to the essence of the principle of the rule of law, which is concrete and historical in nature. However, the need for such a list is urgent, because it can help to learn the essence of the principle of the rule of law and ensure its applied nature.

The rule of law is a fundamental principle of modern legal systems, in particular, in the countries of Western Europe the rule of law is a fundamental principle in the system of European values. Ukraine, aspiring to become a full member of the European Union, aspires to implement basic European values among which is the rule of law. Ukraine's integration into the European legal space means not only gaining a full membership in the EU, but also its real adoption of European democratic values and, first and foremost, its transformation into a democratic and lawful state. The latter is possible only on the basis of forming a national legal system in accordance with European standards while respecting the universally recognized fundamental principle of the rule of law.

Key words: epistemology; rule of law; principle; element-by-element approach; integrative approach; elements of the rule of law.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022